

רונות, מעטים היו בעלי ערך להבנת בעיות היסוד של הסיפור והשירה העבריים. במים אלה ראה אור ספר מסותיו הראשון של המשורר המנוח יצחק רטוש שפרח יהודית בלשון העברית. שהוא בעל מש- מעות מרחיקת לכת בהבנת בעיות היסוד של הספרות והתרבות הישראליות.

רטוש, אבי הורם הכנעני בשירה העב- רית, מורד ברוב מוסכמות התרבות והחברה המהוות בישראל, לא זכה בחייו לראות את מסותיו מוכנסות בספר. מסות אלה, שבחלקן פורסמו בביטאון הכנענים ארץ, בשידורי רדיו ובבימות של אקראי, קוראות תיגר על כל מסדי התרבות הנוצרת בי- ש- ראל.

במסות הפתיחה, תחת הכותרת שפרות יהודית בלשון העברית, בוחן רטוש את הסיפור לילה בלי יריות של (סמילנד" סקי) יזרחי. כבר בפתיחה בוחן רטוש את הסיפור העברי האור סיפור רטוש המוגהים ליהוה בנייר, העוסק בעציר גור- בני שהיגר לאמריקה, ובמשך כל שנותיו חלם על נסיעה למולדתו. בערוב ימיו הוא שלב על מולדתו בלויית נגדו, כאשר נופי הסב אינם אמרים מאומה לנכד, שהוא אמריקאי מלידה.

המגהרים הוא המשל שבו בוחן רטוש את הספרות היהודית המיוזח-אירופית, את סיפורי שלום עליכם, מהווי הפרולטריוני היהודי המיוזח-אירופי. רטוש מקשה את השאלה: „מבחינה תרבותית הבטיח היא, אם במרכז של התרבות העברית החדשה עומד היהודי, המהגר והעולה, ובקטת התאקלמותו — ובני הארץ אינם לה אלא בני מגורים וקוליה שכבר נתאקלמו — או שמרכזה ונושאה של התרבות העברית החדשה הם בני הארץ, העברים, בני ארץ העברים, — והבאים לארץ, כל הבאים אליה לדורותיהם ולתקופותיהם, הם מהי-

משורר ירוחם רטוש אידיאולוגי של תרבות

רים, שלא לה, התאקלם עליהם בארץ הזאת, כי אם להתבולל בה; ואשר בדרך כלל, לא יצליחו להטמיע בה כליל, ורק בניהם, בני ארץ העברים, יהיו עברים... זו תיזה היסוד של השקפת רטוש, בדבר עתידה של התרבות הישראלית.

במסות נוספת, תחת הכותרת שפרות ראלית או כללי-יהודית, ממשיך רטוש בבחינת שאלת בני המהגרים: „במשך כך אולי קשה לבקוע בריוק מתי חדל אנגלי שהיגר לאוסטרליה לחיות אנגלי והיה לאוסטרלי, או באיזה דרך הפך צאצאם של מהגרים לאמריקאי; אולם עובדה

* יונתן רטוש — ספרות יהודית בלשון העברית; מבוג הערות ומובאות ש' טיפ- רה; הוצאת הדר; 214 עמודים (כריכה רכה).

פרורה, כללית, עובדה קיבוצית היא כי אנגלים רבים אצרו לאוסטרליה וכיום אין שם אלא אומה אוסטרלית, וכי הי- אוסטרלים אינם אנגלים, וכי באמריקה קיימת אומה אמריקאית בפני עצמה... רטוש קובע, כי במשך גלות היהודים, נקשרה התרבות היהודית בתרבויות ה- ארצות שאירחו אותם: „הספרות הכללי- יהודית אין בה התפתחות טבעית ישראל. מרכבת היא, כאשר, מספרות ספרות נפרדות. כל אחת פרי ארץ אצרת, מסגרת תנאים המיוחדים לה לבדה. כל אחת הווייה בפני עצמה... במילים אחרות, של המחשה למציאות, ניתן לדבר על ספרות יהודית אמריקאית, שבה מולכים בכיפה סופרים כגורמן מילר, סול בלו, פוליס רות, ברנרד מלמוד ואחרים. אפשר לדון על ספרות יהודית צרפתית, שבה בולטים סופרים כרומן גארי, אלבר כהן, פאפריק מוריאנו ואחרים. וישנה ספ- רות יהודית ישראלית, שבה ניתן למנות סופרים כעלמס קינן, יצחק בן-נר, יצחק לאור ואחרים.

כדי לבסס את טיעונו, מבהיר רטוש את עמדתו על הלשון העברית: „לשון עברית — לשון האומה; ארץ העברים — על כל תקופותיה, אירופית, בעיותיה, הן בעיות היסוד של התרבות והמדיניות שלנו כאחת. הכריזה שלפני ספרותנו היא בעצם הי- כריזה בין שתי מערכות ערכים אלו: בין ערכי הפורה, היהודית, לבין ערכי האומה, העברית...“

לאור השקפות אלה, בוחן רטוש במסותיו כמה מאפיינים של הסיפור והשירה הי- ש- ראלית. תחת הכותרת ריחה אל המציאות, לילה בלי יריות לס. וזהו, מציג רטוש תיזה מרתקת לפיענוח כמה ממלהכי הי- סיאוב של הסיפור הישראלי: „אם אלתרמן מופיע כששש, כאב, כבן הדור החולף, ויהר — הצעיר כנצור רק כדי עשר שנים — כנער, כבן הדור הצעיר... שניהם — ארש ארש על מי דרכו — ברי- חים. בורחים אל המציאות, אל ההוי, בורחים אל כל בעיה יומיומית, ותהיה קשה ותרופה, ובלבד להמלט מפני בעית היסוד, בעית הבעיות של המתרחש וקפ, מפני הגרתי עצמיתה של התרבות העב- רית המבקיעה לה את דרכה, מפני ההגדרה העצמית העברית, על כל שינוי הערכים הכרוך בה...“

רטוש טובע מטבעות חשיבה בדבר אין- האונות היוצרת של הגוער העברי, ותלתו הכפויה בדור המייסדים, דוד המוצג בעיני רטוש, כאינסטיגטור, דוד המוצא מיפלט בתלישות מצורך בניית עולמו הוא.

במסות דבר החיילים האפורים — מדוע גדולים הדברים מכות לבס של טופרים צעירים מבני הארץ בוחן רטוש את השי- קותיו לאור שירו של ע. הלל דבר החיילים האפורים, שיר, שנודע בידי מחבי רו לגבש את תחושות הקולקטיב של דור מלחמת תש"ח. רטוש מציע במסותו עריכה ובנייה חדשה של השיר, תוך שהוא מנסה את שינויו המוצעים. לקראת סיום מסותו, מזכיר רטוש: „סכנתה של לבנטיניות אבנם נשקפת לנו. אבל נראה שהיא נש- קפת מן היהדות הרוק... והוא מוסיף ומגיש: „היהדות אולי תרבות גדולה היא. אבל אין תרבות של מולדת, תרבות אומה. זוהי תרבות של פורה, תרבות עדה הנפוצה קהילות קהילות ברחבי עולם, ואשר על כן תרבות יהודית לבני-מולדת משתתת היא ומשתתת, אולי פי כמה מחותמה של לבנטיניות רגילה, ובמדיה שמי מבני המולדת עולה במעלותיה כן תעמיק להשחית ב...“

אחת המטרות העיקריות במילחמתו הי- תרבותית של רטוש היו המשוררים נתן אלתרמן ואברהם שלונסקי. במסות מנגד לארץ מתמודד רטוש בשירו של אלתרמן מריבת קיץ, תוך שהוא מלגלג על ניסיונותיו של המשורר לגולל בשירה את הבעיה היהודית. רטוש מנגה את איהתאקלמותו של אלתרמן בארץ ובנוסיה, וממשילו בראיית הארץ מנגד. כדרך שראה אותה משה רבנו מפיסתה הר נבו. במסותו מקרא בשטר, נפיליס לא. שלונסקי כרי- עים בעילפון למרגלות נבו. / נמשלנו בלילות לצפירי הסקר, / המפלגות אל פסיפת התער... רטוש מנחה את מרכיבי שירו של שלונסקי, שורה אחר שורה, דימוי אחר דימוי, ובעיקר, את כריעתו של דור הנפילים למרגלות הרנבו.

בקובץ המסות שיר השירים לחג. ביא- ליק מתמודד רטוש עם ענק השירה העב- רית, תוך שהוא מנסה להבהיר את המרחק של „המשורר הלאומי“ מהחיים בארץ- ישראל, או כפי שתמצית זאת המשורר יהודה עמיחי בפואמה מסעות בנימין האחרון מטוילה, שם כתב: „ביאליק, אביר קרח- בין עצי זית, / לא כתב שירים בארץ ישראל כי נשק / לאימה ונרש זכובים ויתרשים בידיו / הכותבות ומחה זיעה ממזחו המסויט / ובשרב שם על ראשו מפסחת מן הגולה...“

יחד עם זאת, בחינתו של רטוש את מגילת האש וגדת שלושה וארבעה היא ממטב ניהוחי השיר שחוברו בעברית, לשירת משורר כלשהו. רטוש כמו ממחיש כאן, שאין כמשורר להבנת שירו של משורר אחר. את דבריו מסיים רטוש בקביעה התואמת להשקפת עולמו, שבה הוא מציין: „אולי יותר משלמדו של ביאליק הוא עניין ללמדוי הספרות או למדעי הספרות, דומה שהוא עניין למדעי היהדות, מה שנודע בשעתו בשם, החכמי ישראל, יודאיקה...“ וזאת, תוך התעל- מות, מעובדת יסוד אחת, והיא שירת רטוש לא היתה קיימת אלמלא ניצבה על שירת ביאליק, כפי שהספרותיות הן אמריקאית והאוסטרלית לא היו קיימות בזכות עצמן, אלמלא קדמה להן הסיפורת האנגלית.

לספרות יהודית בלשון העברית מצורפים גם נספחים, שבהם מגיב רטוש לטיעונים של מבקרים שונים. כד"ר ישראל אלדר, או בחינת נושא סכנת לבנטיניות ורשי- מות שלו על תיאטרון. לנספחים אלה מצורפים כמה מיכתבים של רטוש אל אביו, שבעתיד עוד יקדישו להם חוקרי השירה העברית מאמרים וספרים רבים.

לספרות יהודית בלשון העברית הינו אחד המעולים בסיפרי הבנת הדרכים והכיוון של הסיפורת והשירה העבריים שחברו איפעם. אין ספק, שרטוש האיר- דיאלוג התרבותי עשוי להשפיע על מהלכי התרבות העברית בעתיד, אחרי מותו, עשרת מונים מאשר בחייו, וייתכן שיש בזה מגורלו של משורר גדול.

הקדמתה של גברת ש(מאליביץ) שיריה, רעיייתו של מנכ"ל משרד ראש- הממשלה, היא חיבור של מעריצה-מאמינה עיוורת. בניסיונה להסביר לקראת ישראלי את עולמו של רטוש, היא רק מסבכת אותו. ש' שפרה מסוחררת מלשונו העב- רית של רטוש, ומרששת את מאמריו, תוך שהיא עושה זאת בלשון יומרנית למדינית. שפרות יהודית בלשון העברית של יוחנן רטוש, הינו ספר מעולה, מומלץ לקראת להתעלם מדיברי הקדמתה של מעריצת רטוש, ולספוג לתוכו את חוכמת המשורר במלואה.

שירה

זק"ש

כאשר זכה הסופר הישראלי ש"י עגנון בפרס נובל בשותפות עם המשוררת נלי זק"ש, מעטים ידעו בארץ מהי אותה משוררת. נלי זק"ש (בגרמנית: זקס, כלומר איש סקסוניה; כשם יהודי- זק"ש, ראשי-תיבות של וועיקודש) נול- דה בברלין, בדצמבר 1891. ביכוירי שירתה פורסמו ב-1921. כאשר יעצה הראשון בענייני ספרות היה כפיטפאן צווייג. עם פרוץ מלחמת-העולם השניה חולצה ביחד עם אמה הקשישה לשבדיה, שם תימצתה בשירה ובמחזה מיסתורין, את הסבל של העם היהודי בגרמניה, תוך שהיא נעזרת בבדלי לשון של המיסטיקה היהודית.

קובץ שירה המתורגמים של נלי זק"ש לעברית, מדומה, ראה-אור בימים- אלה בתרגומו של ירדירה סלף. בקטע הפתיחה חיים בצל האימה מנסחת זק"ש את חלום הבלחות הנאצי, שאותו עברה בטרם מי- לוטה לשבדיה: „ואני רותקתי לחלום.

* נלי זק"ש — מדומה; עברית: ידידיה 079; הוצאת הקיבוץ המאוחד; 94 עמודים (כריכה רכה).

חלום של אצבעות וצעדים. אכלתי לשוכע ממאכל-הפחד. השמועות מצצו כקלוקות. היה לילה למסגרת העוטרה לתליון פכוחו מתחת לאפורתי-עורר... היא מסיימת קטע זה ב„שבע ישראל שירת המות של העם עתיקה-יומין זקק מנרנבם של העומדים לפני הכותל השחרו — לא אדע איד צנה הכותל — אבל זאת אדע, שכבר לפני המות עברו וצלחו אותו.“

מיקבץ השירים הראשון של מדומה הוא שירים משנות ה-40. מחזור הנפתח בהוי הארובות, שבו כותבת זק"ש: „הוי אתן הארובות, הוי אתן רצצבקעות, / ונוויות ישראל בעשן מכעז האוויר...!“

בשיר אליכס, הבונים את הבית החדש שבה המשוררת ומזכירה את יגונה ויגון מות ימה: „הוי ליל הילדים הבוכים! /

משוררת זק"ש מבט המתים בגב השותקים

ליל הילדים שבאות מוות כומונו! / ולשינה לא תהיה כניסה עוד...“

זק"ש אינה חוסכת את שבט שירתה מהאדישים, שהתבוננו נכוחה וראו את השואה, ובשירה אתם הצופים מן הצד היא מקללת אותם: „שלמבט עיניכם הרגו ההורגים. / השם שיש וחשים מבט מאחור, / כן תהוושו בנוכם / מבטי המתים. // כמה עיניים מתבקעות תבטנה ככם...“ שורות הלוכשות בישראל של 1982, למרבה ההפתעה, משמעות חדשה.

במחזור השירים השני, משנות ה-50, כותבת זק"ש: „כל הארצות מיכנות לקום / מעם פפת הארצות. / להתפרק את עורן הכוכבי / את הצורות הכחולים של ימיהן / לקשור על גב / את הוריה — שרשיהם אש — / להבוש במבצקות על השערות העשנות...“ באל טופר וזהו מציגה זק"ש את ראייתה עולם סתום זה, וכותבת, „גופת האלף-כית מתוך הקבר קמה-ועלתה, / כולאכני-האותיות, נכרש מימדת עולם, / שנכלאו עם פיסות מים מן ימי בראשית...“ שירתה של זק"ש היא בבחינת התגלמות השירה. גיבוש עילאי של תחושות וכאב. בשיר ירושלים בכל, שהוא משירי שנות ה-60 של זק"ש, היא כותבת על העיר: „מימדת באעצת החצים / ועם החץ לא נורתה / וההפה משחירה תמיד סביב הפור / ושחוחים הלמדיו במעשה הי- צער...“

זק"ש היא רדופת-מוות, דבר העולה לאורך כל שיריה, ומגיע לשיאו כאשר היא כותבת: „כה העמקתי נפוט / מעבר להוי / לרתי / עד ששגתי במותי הקודם / שחור ונרשני / לתוך הפירמידה המזמרת הזאת / למיוד עד תום את ממלכת / השתיקה הדלוקה / ואני עד לוכן מתבקעת אליך / מות — חדל מהיות אבי-חורג ל...“

בחיפוש אחר חיים מציגה זק"ש את חלום המולדת המוסרית ליהודים: „אני, שקבת אחר זכותי למולדת / זו הנאור גופיה של ארצות ליליות / שם הורעות הפרושות לאהבה / תלויות צלובות על קווי הרוחב / על בלימת ציפיה...“ מדומה של נלי זק"ש הוא מתת מעולה לשורה השירה המעולה. גם תרגומו של ידידיה פלס טהור מסייגים, כשירתה של זק"ש.